

מבוא: מלחמה, תרבות, פופולריות

ההיבטים התקשורתיים והתרבותיים של מלחמת ששת הימים, הם העומדים במרכזה של חוברת מיוחדת זו. מפתיע עד כמה נותרו סוגיות אלה סמויות מעיני המחקר, חרף נוכחותם הבולטת בחברה הישראלית. מיעוט המחקר על תפקידם של כלי התקשורת בעת הלחימה, על תרומתה של מלחמת ששת הימים לפיתוחם ועל קשרי הגומלין הסבוכים בין המלחמה לבין התרבות הגבוהה והפופולרית, בולט, בפרט לאור ריבוי המחקרים על היבטים צבאיים ופוליטיים של המלחמה. שפע מחקרי זה אינו מפתיע לכאורה בהקשר של דיון במלחמת ששת הימים ובמלחמות בכלל. אולם ייחודה של מלחמה זו טמון, בין היתר, בהשפעותיה המתמשכות ומרובות הפנים על התקשורת והתרבות בחברה הישראלית. העיסוק בשאלות של ייצוג, של אידאולוגיה, של זיכרון ושל מגדר, ובתפקידם של לא-לוחמים במלחמה – ילדים ונשים – ניצב בלב רבים מן המאמרים בחוברת. התמקדות זו משקפת גם את השינוי שהתרחש בשני העשורים האחרונים בחקר החברה הישראלית, קרי את המעבר מעיסוק בשאלות פוליטיות ומוסדיות לדיון בסוגיות חברתיות ותרבותיות.

חוברת זו של ישראל היא ברובה הגדול תוצר יום העיון 'שישה ימים, ארבעים שנה: מלחמת ששת הימים – תרבות ותקשורת', שהתקיים ביוזמת בית הספר לתקשורת במכללה האקדמית ספיר, במאי 2007. המאמרים המתפרסמים כאן מבקשים לפרש את הייצוגים התקשורתיים והתרבותיים של המלחמה, כמו גם את השפעותיה של המלחמה על התקשורת והתרבות, ועל ידי כך לשרטט את תפיסות העולם שרווחו בחברה הישראלית במלחמה עצמה ובשנים שלאחריה. עולות בהם סוגיות יסודיות בנוגע למלחמה: ההתלהבות המשותפת מן ההישג הצבאי של המלחמה והקרעים הראשוניים סביב הדרכים לתרגמו להישגים פוליטיים, האמונה הראשונית הגורפת שתוספת השטחים תיתן מענה לבעיותיה הביטחוניות של ישראל, העיוורון הרווח ביחס לבעיות שתוליד השליטה בזרים, והכרסום בלכידות החברתית ובנאמנות ההרדית שאפיינו את החברה הישראלית עד מלחמת ששת הימים.

שדות מחקר מגוונים שימשו כלים לפענוח השפעותיה התרבותיות של מלחמת ששת הימים. חלקו הראשון של הגיליון עוסק בהשפעתם של אמצעי התקשורת על השיח

בחברה הישראלית ב'תקופת ההמתנה' שקדמה למלחמה, במלחמה וכמה שבועות לאחריה. התמונה העולה ממנו היא של חברה מונוליתית הרבקה בקול דומיננטי בתיאור חוויותיה גם בהזדמנויות שבהן אפשר היה להציע גישה רב-קולית לאירועים. החלק השני מנתח את מקומן של התרבות הפופולרית והתרבות הגבוהה למן השבועות הספורים בתום המלחמה ועד לעשורים שלאחריה. חלק זה מתמקד בזיכרון, בהנצחה ובהשכחה כפי שבאו לידי ביטוי באנדרטות, כמו גם במסמנים עממיים כגלויות ומחזיקי מפתחות, לצד יצירות שהיו לנכסי צאן ברזל של התרבות הישראלית. בסיום מובאים הרהורים על השכחה המאפיינת את 'המלחמה הטובה' והצעות למחקר מתחדש של המלחמה והשפעותיה.

בחלקה הראשון של החוברת בוחנים ארבעה מאמרים את פועלה של התקשורת בשבועות שסביב מלחמת ששת הימים. הם עוסקים באמצעים המרכזיים והמשניים, ומשרטטים את הסיפור הדומיננטי בחברה ואת התפקידים ואופני הייצוג של קבוצות לא-לוחמות – נשים וילדים. את הגיליון פותח מאמרו של חנן נוה על מקומו של הרדיו ככלי ממלכתי וכמשרת המטרות של המדינה במלחמת ששת הימים, ואת תפיסתו העצמית כמחויב לממלכתיות יותר מאשר לדיוווחי אמת בזמן אמת. לנוכח הביקורת העצמית של גופי התקשורת ב-34 ימיה של מלחמת לבנון השנייה ולאחריה, מתחדדת התגייסותו של הרדיו הישראלי ב-1967 עוד יותר. עינת לחובר בוחנת את דימויי הנשים שתוארו בעיתונות הדומיננטית של 1967. מעריב הנפוץ במדינה באותם הימים וידיעות אחרונות הציגו נשים המתגייסות למען הקולקטיב הישראלי בעת מלחמה, אך שבות אל מחוזותיהן 'הטבעיים' – כרעיות או לחילופין כאובייקטים מיניים – מיד לאחר המלחמה.

שני מאמרים מוקדשים לדרך שבה פנו עיתוני הילדים אל ילדי שנות החמישים והשישים: האחד עוסק בדרך הצגתם של המרחבים החדשים בפני הילדים, והאחר בשילובה של המלחמה בסיפור ההיסטורי המוכר לילדים. שתי זוויות הראייה מנחות היום את מי שמצויים במרכז העשייה הציבורית בישראל. שתי התבוננויות במרחבים עומדים במרכז מאמרה של נעמה שפי: המרחב האנושי של יהודים ושל ערבים, והמרחב הפיזי שהשתנה במלחמה באורח קיצוני ומייד. בשני המקרים השרישו המחברים את שיח המבוגרים בקרב הילדים, אך לא נתנו בידיהם כלים להבין מה משמעותו של שינוי גבול ומגבלותיו, ואף לא את העובדה ששינויי גבול ושליטה באוכלוסייה זרה אינם מעשה של יום-יום. יעל דר מתבוננת בסיפור ההיסטורי שהוגש לילדים והציג את מלחמת ששת הימים כחלק מן הרצף המוכר של מצור ותקומה שתאם את תחושת המחנק ערב המלחמה והעצים את האופוריה שנוולדה עם הניצחון. שותפותם של הילדים במלחמה – גם אם כצופים מן הצד – חיברה אותם אל רצף היסטורי גדול מהם וקראה להם ליישמו הלכה למעשה כלוחמים, משעה שיתבגרו.

חלקה השני של החוברת מוקדש לדיון בדימויי המלחמה בתרבות ובקשרי הגומלין בין חברה במלחמה לבין תרבותה. המאמרים עוסקים באיקונות שהותירה ששת הימים, באנדרטה מרכזית, בתצלומים, בחפצים שימושיים ופופולריים, כמו גם במחזות ובהפקות

תאטרון. על בנייתו, פירוקו ושינויו של אחד החשובים שבדימויי המלחמה כתבו נעמי מאירי־דן ושמוליק מאירי. בצד אנדרטות ספונטניות לקרבות שאירעו בששת ימי הלחימה, הוקמה באיחור ניכר אנדרטה לזכר 14 לוחמי שריון מגדוד 46, אנדרטת 'אוגדת הפלדה'. רק במלאת עשור למלחמה נחנכה האנדרטה בסמוך ליישוב האזרחי הראשון בסיני, ימית. חצי שנה מאוחר יותר הגיע נשיא מצרים לישראל, וב־1982 פונתה ימית ואתה האנדרטה. השליטה בסיני ובאנדרטה, שתיהן תוצאות של מלחמת ששת הימים, שינו את מראם ואת משמעותם באורח מהותי. מבט חזותי נוסף, הפעם על העדר והשכחה, מופיע במאמרה של חוה ברונפלד־שטיין, הדנה בדימויים הרווחים של המלחמה: שדות תעופה מצריים בוערים, מפקדים מצויגים הישגים. במאמר היא מציעה מבט אלטרנטיבי בארכיון התמונות הרשמי, שדרכו נחשף מהלך האיון של נשים חיילות, בשר מבשרו של 'צבא העם', הנוכחות ברקע הצילומי ומודרות מן השיח החזותי של המלחמה. על מקומו של תצלום אחר כמסמן תקופה כתבה רונה סלע. תצלום הצנחנים הכובשים ליד הכותל המערבי שהנציח דוד רובינגר היה לסמלה של תפיסה שלמה: של הניצחון, של השמירה על שלמות ירושלים, של ממלכתיות גאה. התצלום נחרט בזיכרון ושימש במשך השנים מטרת רעיוניות שונות.

השיבותה של התרבות הפופולרית ביצירתן של איקונות מלחמתיות ובשיווקן נדונה במאמרו של חיים גרוסמן. מאמרו דן בהולדתה של האיקונה משה דיין ובייצוגיה באמנות השימושית. הדימוי הדייני המצליח, חדור תחושת העוצמה, הפוסע בבטחה בשערי העיר העתיקה בירושלים, הוא ה'אנחנו' הישראלי; אבל דווקא משום הכוח שסימל, האיקונה של דיין הפכה עם הזמן לסמל של חולשה. קשרי הגומלין בין המלחמה לתרבות הפופולרית נדונים גם במאמרה של דורית ירושלמי, הדן בהפקות התיאטרון הישראליות מיד לאחר 1967 ובעשורים הבאים. מאמרה מצביע על הפער בין הפקות פופולריות־נהנתניות לבין הפקות המערערות על סולם הערכים החדש של החברה הישראלית. היא רואה במלחמת ששת הימים נקודה שממנה נחלקו ההפקות הישראליות בין עידוד ההדוניזם החדש לבין התעמתות עם אמיתות קשות. זהבה כספי כותבת על מי שלא חשש מלהטיח אמיתות קשות בפני החברה הישראלית. במאמרה היא מנתחת את השפעתה של המלחמה על כתיבתו של חנוך לוין בטווח הקצר (מלכת אמבטיה, קטשופ ואת ואני והמלחמה הבאה) ובטווח הארוך (הפטריוט, רצח), ואת דרכו לאתגר את השיח הישראלי על אודות פגיעתה של המלחמה במוסר ובלכידות החברתית.

על שני כיווני שיח סותרים שהולידה מלחמת ששת הימים כתב אלון גן. במחקרו מאיר גן את הפיצול החריף בין הגישה הלוחמנית המנצחת כפי שהוצגה בספרו של שבתאי טבת חשופים בצריח, לבין האמירות המתלבטות של מרואייני שיח לוחמים. הניגוד בין דבריהם של בני ההתיישבות העובדת, מלח הארץ שלא פקפק לרגע בעצם הגיוס ובביצוע הפקודות, לבין האמירות החד משמעיות שהציע טבת, מאפיינים את החברה הישראלית

מאז 1967. התבוננות בשני הטקסטים הללו מאפשרת לפרום את תחילתו של השסע הרעיוני-הביטחוני המאפיין את החברה הישראלית.

על האופן שבו ראוי להתבונן במלחמה ממרחק ארבעים שנה ולנתחה מחדש כתב אלון קונפינו. מאמרו מעלה שורה של הרהורים והצעות כיצד לכתוב על מלחמת ששת הימים, הניצבת עתה ברגע המעבר מהיותה זיכרון של רבים בחברה הישראלית להפיכתה לחלק מן ההיסטוריה הישראלית. זה הרגע שבו אפשר ורצוי להפוך את המלחמה ואת תוצאותיה להיסטוריוגרפיה ביקורתית, מודעת לעצמה, שאינה מנסה להצדיק עמדה זו או אחרת אלא להבין את העבר. ייתכן שפענוחו של העבר יאיר גם את הדרכים האפשריות לבנות עתיד.

להכנתה של חוברת זו חברו רבים שסייעו בידינו. המכללה האקדמית ספיר והעומד בראשה, פרופ' זאב צחור, מחלקת השיווק ויחסי הציבור של המכללה, בית הספר לתקשורת במכללה, וכמובן – האכסניה המארחת, מערכת כתב העת ישראל והמכון לחקר הציונות וישראל על שם חיים וייצמן. תודה להם, למחברי המאמרים ולקוראיהם העלומים שאפשרו את הפקתה של חוברת זו.

נעמה שפי, המכללה האקדמית ספיר
תמי רזי, המכללה האקדמית ספיר